

Paul Heyne–Peter Boettke–David Prychitko: A közgazdasági gondolkodás alapjai

(Közgazdasági tankönyvek, sorozatszerkesztő: Kertesi Gábor, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 518 oldal + 291 oldal munkafüzet)

Az elmúlt években Kertesi Gábor Közgazdasági tankönyvek címmel egy ragyogó sorozatot állított össze. A sorozatszerkesztő célja az volt, hogy a világ legjobb tankönyveinek egy részét magyarul is, viszonylag olcsón elérhetővé tegye a hazai közönség számára. A sorozat egyik kiváló darabja Paul Heyne–Peter J. Boettke–David L. Prychitko könyve,¹ amely a kezdő olvasót kívánja bevezetni a közgazdasági gondolkodás alapjaiba anélkül, hogy bonyolult matematikai érveléssel elvonná a figyelmet a közgazdasági lényegtől. Akárcsak a gyermekmesék, ez a könyv is legalább annyira szól a beavatottaknak, mint a kezdőknek, tehát nem felesleges a Közgazdasági Szemlebeli recenziója. Megelőlegezve a következtetéseket: 1. a szerzőknek sikerült céljukat megvalósítaniuk, az olvasó egy kiváló tankönyvet kapott kézbe, amelynek magyar fordítása (Kocsis Viktória, Reiff Ádám és Szabó Judit munkája), és kiadása méltó az angol eredetihez; 2. ugyanakkor jó lenne, ha a magyar olvasók nem csak amerikai tankönyvekből ismerkednének meg a közgazdaság világával, mert az amerikai nézőpont számos torzítást jelent az európai, s ezen belül a magyar olvasók számára. De talán még az amerikai olvasók is tanulhatnának nem amerikai könyvek forgatásából!

Magyarországon a második világháború előtt tanítottak és műveltek modern közgazdaságtant, de ez csak az olvasók nagyon szűk körét érintette. A második világháború után kialakuló szocialista rendszer nagyon széles körre kiterjesztette a közgazdaságtan oktatását, de elsősorban a marxista politikai gazdaságtanra (pégére) szorítkozva. A fiatalabb olvasók kedvéért megemlítem, hogy 1950 és 1990 között minden magyar egyetemi hallgató egy egész évig tanult közgazdaságtant, és egyetemi diploma mellett, illetve helyett a „dolgozók” tízezrei jártak marxista esti egyetemre.

A történeti hűség kedvéért megemlíjtük, hogy 1960-tól a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában sorra jelentek meg a nyugati közgazdaságtan nagyjainak a művei (Tinbergen, Samuelson, Keynes), és a közgazdasági Nobel-díj 1969-es színre lépése után minden évben megjelentek a díjazottak könyvei vagy cikkgyűjteményei. A szakközgazdasági képzésben mindvégig jelen volt az elmélettörténeti képzés, amely ha torz formában is, de valamennyire mégis csak megismertette a magyar közgazdászhallgatókat a nyugati közgazdaságtan eredményeivel.

A rendszerváltás után eltűnt a marxizmus hegemoniája (sőt, szinte eltűntek a marxista könyvek is), és a marxista pégé könyveket felváltották a Nyugatról jól ismert mikro- és makroökonómiai tankönyvek. Sajnálatos magyar sajátosságként szinte minden egyetem minden tanára megírta a maga mikro- és makroökonómiai tankönyvét. Emellett kiadtak néhány vezető amerikai tankönyvet (Varian, Hall–Taylor, és Mankiw),² amelyek közgazdászolvasóknak szóltak – középfokon.

¹ A *The Economic way of thinking* magyar fordítása a 2003-ban megjelent 10. kiadás alapján készült, Pearson Education, Inc. Upper Saddle River, New Jersey.

² *Hal R. Varian: Mikroökonómia középfokon.* KJK–Kerszöv, Budapest, 2001.; *E. Hall–John B. Taylor: Makroökonómia: Elmélet, gyakorlat, gazdaságpolitika.* KJK–Kerszöv, Budapest, 2003.; *N. Gregory Mankiw: Makroökonómia.* Osiris, Budapest, 2003.

Szükség van azonban olyan közgazdasági könyvekre is, amelyek nemcsak közgazdászolvasóknak szólnak, és alapfokúak. Ezt az igényt elégíti ki a recenzeált könyv – mesteri szinten. Douglass C. North (az 1993. évi közgazdasági Nobel-díj jutalmazottja) a könyvhöz írt előszóban röviden méltatja a könyv legfőbb értékét. Érdeemes néhány mondatot idézni tőle:

„[Tanszékvezetői] kinevezésem után nem sokkal elhatároztam, hogy visszatérek a bevezető anyag oktatásához. Elkeseredve tapasztaltam, hogy egy jöttányi változás sem történt az én diákkorom óta. A tankönyvek tele voltak formális nyelvezetben írt közgazdasági elmélettel. ... Követtem a hagyományt, de a tökéletes versenyről szóló negyedik előadásom közepén ... egy diák a terem hátsó részéről hangos kifogásokat emelt az elmondottak ellen. ... Leforrázva mentem vissza az irodámba.” (7–8. o.) Amikor évekkkel később Paul Heyne, az első kilenc kiadás szerzője jelentkezett, hogy szívesen tanítana a Washington Egyetemen (a Washington állambeli Seattle-ben) bevezető közgazdaságtant, akkor North reménykedve alkalmazta Heynét, és reménye teljesült.

„Ez a könyv radikális szakítást jelentett a korabeli tankönyvekkel. Társadalmi kérdésekre összpontosít, valamint arra a módra, ahogy a közgazdasági érvelés e kérdéseket világosabbá teheti. A közgazdaságtan így a diákok számára érdekesebbé vált. ... a könyv felismeri: a közgazdaságtan erőssége a gondolkodásmód.” (8. o.)

A könyv 22 fejezetből áll, amelyek a bevezető közgazdaságtan legfontosabb kérdéseit tekintik át: a közgazdasági gondolkodásmód, hatékonyság, helyettesítés, kereslet, kínálat, információ, profit, verseny, ármeghatározás, jövedelemelosztás, külső gazdasági hatások, piac és állam, gazdasági teljesítmény, monetáris és költségvetési politika, nemzet- és világgazdaság, munkanélküliség, növekedés, politikai gazdaságtan, az elmélet korlátai. Az egyes fejezeteket rövid áttekintések és vitakérdések zárják.

A könyv jól tagolt. A fejezetek alfejezetekből állnak, emellett a fontosabb gondolatok kiemelve jelennek meg. Megfelelő számú (sem túl sok, sem túl kevés) táblázat és ábra teszi a könyvet érthetővé.

Szeretnék néhány gondolatot ismertetni, amelyből kiviláglik, hogy a könyv tényleg olyan jó, amint North ígéri. Kezdjük a közgazdasági gondolkodásmód definíciójával: *„minden társadalmi jelenség az egyének cselekedeteiből és köztük kialakuló kölcsönhatásokból származik, s az egyének a várható pótlólagos hasznokat és költségeket figyelembe véve választanak”*. „A közgazdasági gondolkodásmódot három területen alkalmazzák: egyrészt a *cselekvések*, másrészt a *kölcsönhatások*, harmadrészt a szándékolt és nem szándékolt *kölcsönhatások* elemzésében (22. o., kiemelések az eredetiben). Példaként a nagyvárosi csúcsforgalmat hozza föl a szerző, amikor az autózvezetők egymáshoz alkalmazkodva, néhány közlekedési szabályt követve – de központi irányítás nélkül – jutnak el indulási pontjukról a célpontjukba.

Rögtön a 2. fejezet elején a szerzők nagyon világosan elmagyarázzák, hogy a kereskedelem ugyanolyan hasznos termelőtevékenység, mint az ipar és a mezőgazdaság. Például a farmer kezében lévő gyümölcs nem olyan értékes a farmer számára, mint a nagyvárosi felhőkarcoló lakója számára. Még frappánsabb példát hoz a könyv: „Fél méter friss hó növeli a síparadicsom tulajdonosának a gazdagságát, de valószínűleg fárasztó teher az úttakarító munkásoknak.” Az alternatív költségeket és a komparatív előnyöket sem halasztják a szerzők a szokás szerint a könyvek végére szoruló külkereskedelmi részig, e két fogalom megjelenik a mindennapi tevékenységekben is (az Egyéni kereskedelemtől a nemzetközi kereskedelemig, majd vissza című alfejezetben, 43. o.) A piacokat mint feltáró folyamatokat írják le, ahol a piaci árak nyújtják az alapvető információt. Hadd idézzek egy végletes, de szellemes példát: „ha a villamos energia ára az egekbe szökne, az írógép hatékonysága nagyobb lenne, mint a szövegszerkesztő programé”! (38. o.)

A 3. fejezet a helyettesítést járja körül. „Szűkös javakhoz csak más javak feláldozásával juthatunk” (55. o.). A szerzők hamar eljutnak a határ (marginális) megközelítéshez. A könyv (57. o.) a klasszikus példával kezd: mi értékesebb, a víz vagy a gyémánt? A víz. Módosított kérdés: mi értékesebb, 1 üveg víz vagy egy üveg gyémánt? 1 üveg gyémánt. Hát igen, ha a sivatagban vagyunk, és már minden vizünk megittuk, és messze vagyunk még a kúttól, akkor a víz az értékesebb. Ha a Váci utcában vagyunk, az eszpresszó szomszédságában, akkor viszont a gyémánt. E triviális példából kiindulva a szerzők bemutatják, hogy általában nem egy 0–1 típusú kérdéssel állunk szemben, itt a marginális megközelítés kikerülhetetlen. (Persze a budapesti 4. metróvonal építése esetében más a helyzet: nem lehet a 300 milliárd forintot tetszés szerint darabolni!)

Ízelítőül lássuk a monopolista ármegállapítást (226–230. o.)! Egy egyetemi filmklubban egy filmvetítés költsége 2200 dollár, és az inverz keresleti függvény $P = 10 - 0,01D$, ahol P a jegyár, D a látogatók száma. (A könyvben képlet helyett ábra és táblázat szerepel.) Végigzongorázza a látogatók számát (százanként), látható, hogy a maximális bevételt a $P = 5$ dolláros ár adja, ahol a bevétel–ár függvény $R(P) = D(P)P = 100(10 - P)P$. [Aki ismeri a számtani és mértani közép közti egyenlőtlenséget, az tudja, hogy a $(10 - P)P$ szorzat értéke akkor maximális, ha a két tényező egyenlő: $10 - P = P$.] A szerzők veszik a fáradságot, és részletesen elmondják, hogy miért kell az $MR [= R'(P)]$ határbevételt nullává tenni a maximumban.

Igazi pedagógusként feladatul tűzik ki az olvasónak, hogy „mi történik abban az esetben, ha a filmkölcsonzó az egyösszegű 1800 dolláros díj helyett 800 dollár kér, megfejeleve az eladott jegyek után 2–2 dollárral”. A 235. oldalon tovább folytatódik a mozijegykalkuláció, ezúttal a harmadfokú árdiszkrimináció esetén. Hogyan kell a diákok és a tanárok számára különböző díjszabással maximalizálni a profitot?

Eddigi példáink a mikroökonómiából származtak. Mit mond a könyv a makroökonómiáról? A szerzők foglalkoznak olyan kritikus kérdésekkel is, mint a jövedelemelosztás (12. fejezet). Például a 12.1. táblázatból (281. o.) megtudjuk azt a gyakran elhallgatott tény, hogy az Egyesült Államokban 2000-ben a legszegényebb családok legalsó ötödének a teljes jövedelmek 4,3 százaléka, míg a legfelső ötödnek a 47,4 százaléka jutott. A korábbi évtizedek adataiból kirajzolódik a jövedelemegyenlőtlenségek jelentős növekedése (a legfelsőbb ötöd 1970-ben még „csak” 40,9 százalékot élvezett). Ugyancsak nem hallgatnak az utóbbi évtizedek egyik legvitatottabb világgazdasági fejleményéről, az amerikai gazdaság fokozatos eladósodásáról. (Mindkét kérdésre még visszatérek.)

Szórakoztató, hogy a kapitalizmus ragyogó történelmi teljesítményét Marx–Engels Kommunista Kiáltványából vett idézettel méltatja (353. o.). A könyv elég részletesen elemzi az 1929–1933-as nagy gazdasági világválságot (355. o.), az inflációt (356. o.), körüljárja a valutaárfolyamok kérdését (422. o.). Külön szót a legszegényebb országok sorsáról, és erősen kételkedik a külföldi segítyek kedvező hatásában (472. o.). Általában kételkedik a kormányzati beavatkozás kedvező lehetőségében, és a 21. századi jóléti állam védelmezőivel szemben a 18. századbeli feudális megkötöttségek ellen harcoló Adam Smitht idézi, a *Theory of Moral Sentiments*-ből: a „rendszer embere ... úgy látszik, azt képzelem, hogy egy nagy társadalom különböző tagjait oly’ könnyedén rendbe igazíthatja, mint ahogyan a sakktáblán a bábukat kezünkkel elrendezzük. Nem veszi tekintetbe, hogy a bábuk számára a sakktáblán nincs más mozgástörvény azon kívül, amit a kéztől kapnak; és hogy az emberi társadalom sakktábláján minden egyes figurának saját mozgástörvénye van.” (506. o.).

A pozitív példák kedvcsináló bemutatása után rátérek a bevezetőben említett Amerikaközpontúság és Amerika-dicséret problémájára. Az Egyesült Államok régóta a világ leg-

nagyobb gazdasági hatalma, és az egy főre jutó jövedelmet tekintve is a vezető helyet foglalja el. Az amerikai közgazdaságtudomány még a gazdasági súlynál is nagyobb szerepet játszik a világban, elegendő, ha a közgazdasági Nobel-díjak, a vezető publikációk és a jó PhD-hallgatók arányát vizsgáljuk. Ma már a tudomány nyelve az angol, és az angolul anyanyelvi szinten beszélő közgazdászok túlnyomó része Amerikában él. Természetesnek tartom, hogy a vezető tankönyvek és tudományos tanulmányok zöme Amerikában jelenik meg. Felvethető azonban a kérdés: nincsenek-e káros mellékhatásai az Amerika-központúságnak, nevezetesen a tankönyvek területén? Szerintem vannak, és ezt szeretném dokumentálni a továbbiakban.

A szerzők nemcsak kiválóan képzett közgazdászok, de tisztában vannak a gazdaságok időbeli és térbeli eltéréseivel. Ennek ellenére a példák zöme amerikai (például baseball, 26. o.), és a külföldi példák gyakran negatívak (a nyugat-európai szociáldemokraták és a kelet-európai exkommunisták is belátták végül, hogy nem is olyan rossz dolog az a piac, 496. o.). Nem találtam egy olyan példát sem, amelyben Amerika elmaradt volna vetélytársai mögött.

Számomra a legfontosabb ilyen elfogultság az amerikai fizetésimérleg-hiány kezelése. A szerzők szerint „csak akkor használjuk az egyensúly és az egyensúlytalanság fogalmát, ha azonosítani tudjuk a beteljesületlen szándékokat. ... A fizetési mérleg egyensúlytalansága olyannyira félreérthető, hogy akkor járunk el leghelyesebben, ha egyáltalán nem használjuk azt.” (418. o.) „Az utóbbi években óriási, esetenként majdnem hisztérikus érdeklődés övezte az Egyesült Államok kereskedelmi mérlegének hatalmas hiányát.” (419. o.) A szerzők szerint semmi aggodalomra sincs ok, hiszen a külföldi befektetők tudják, hogy mit csinálnak, másrészt az amerikaiak nem fizetnek komoly kamatokat a felvett kölcsönök után (például a külföldiek kezében lévő dollár-készpénzállomány növekedése után nulla kamat jár). Érdekes, hogy a számokat gyakran közlő szerzők ezúttal adósak maradnak a számérték közlésével, pedig az talán jobban elgondolkodtatná az olvasót: évente több (jelenleg nyolc-) száz milliárd dollárról van szó, amely ma már az amerikai GDP 6 százaléka fölött jár. Valószínűleg igaza van a szerzőknek abban, hogy Amerika számára a kölcsönök visszafizetése nem fog megoldhatatlan gondot okozni (legrosszabb esetben elinflálják a dolláradósságot), de számomra erősen kétséges a külföldi befektetők haszna. És ha a külföldi befektetők kudarcot szenvednek, akkor az még Amerika számára sem lesz közömbös.

Az amerikai jövedelemelosztás elemzésekor is megjelenik a hangtompító: a fenti adatok nem tartalmazzák a természetbeni juttatásokat, és nem veszik figyelembe, hogy „a legfelső kvintilis körülbelül 30 százalékkal több embert foglal magában, mint a legalsó.” Mintha ez sokat változtatna a különbségen! Emellett kimaradt az a tény, hogy a többi fejlett országban, különösképpen pedig a nem angolszász országokban sokkal kiegyenlítettebb a jövedelemelosztás, és ennek számos előnye van: kisebb bűnözés, kisebb stressz.

A teljesség kedvéért végül néhány apróbb hibát is megemlítek. Szerintem egy bevezető könyvnek rövidebbnek kellene lennie (500 oldal helyett mondjuk 300), de a sokat dicsért verseny itt vélhetően megbosszulja magát: ha két tankönyvíró ír 300-300 oldalas könyvet, amelyben 150-150 oldal különbözik, akkor az első kiadás után mindkét kiadó késztetést érezhet arra, hogy rábeszélje a szerzőjét: vegye át a vetélytárs hiányzó 150 oldalát. Ekkor mindkét könyv második kiadása már 450 oldalas lesz.

A reálkamatláb (178. o.) csak közelítően egyenlő a nominális kamatláb és a várható inflációs ráta különbségével. A szemléltetésben a különbség elenyésző: $(1,05/1,02-1) \times 100 = 2,94$ valóban jó közelítéssel 3 százalék, de nagyobb inflációs ráta és kamatláb esetén a közelítés meglehetősen durva lehet.

A magyar kiadás készítői homályban hagyták, hogy két University Washington is van, egy Seattleben (Washington államban), ahol Heyne 1975-ben North tanszékén dolgozott,

és egy másik St. Louisban (Missouri államban), ahol North írta az előszót. Ugyancsak kimaradt az „állam” a 13. fejezet 19. feladatában (318. o.): „A [W]ashington [állambeli] ... Tacoma vállalat.” Kicsit unalmas Adam Smith könyvének két magyar kiadása közül az éppen relevánsnak a teljes bibliográfiáját minden idézetben olvasni, márpedig a kiváló szerző sokszor megjelenik a könyv lapjain. Nem biztos, hogy szerencsés a határérték kifejezést alkalmazni a marginális értékre, hiszen a matematikában a határérték nemcsak differenciálhányadost jelenthet, hanem sok minden mást is. (57. o.) Ugyancsak zavarónak találok az árkeresés kifejezést (225. o.) ármegállapítás (*price setting*) helyett, bár Szabó Judit elmondta, hogy az angol eredetiben is *price searching* szerepel.

A recenzió végére érve szeretném még egyszer leszögezni: a könyv angol és magyar változata egyaránt kitűnő, és az említett hibák elhanyagolhatók az érdemek mellett.

Simonovits András